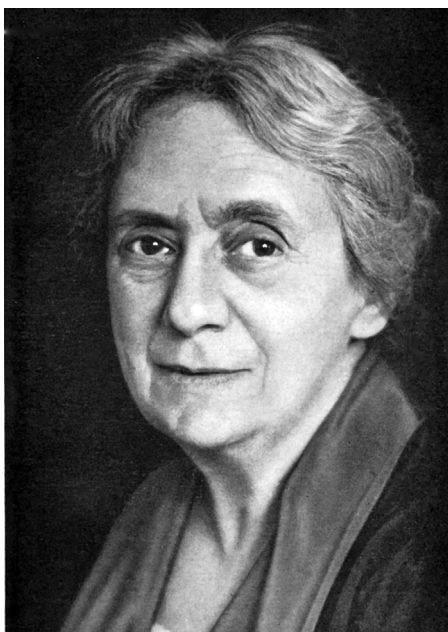

Kelemen Gábor

Henrietta Szold, a „jisuv ősanyja”

Nemcsak a politikai cionista mozgalom alapítója, a zsidó állam atyja Herzl Tivadar született magyarországi zsidók gyermekeként, hanem az izraeli állam kikiáltása előtti Izrael földjén élő zsidó közösség, a *jisuv* anyjaként, matrónjaként méltatott Henrietta Szold is.

Henrietta Szold
(Forrás: Wikimedia Commons)

1951-ben Izraelben népi kezdeményezésre a minden izraeli gyermek oltalmazójaként tisztelt Szold halálának napját a fiatal államban anyák napjává nyilvánították. Az 1990-es években ugyan az anyák napja nemzeti családi nappá (*jom hamispaha*) alakult, de a megemlékezés dátuma ugyanaz maradt: a holdciklushoz igazodó héber naptár svát havának harmincadik napja. (Szold 1945. február 13-án halt meg, ami akkor 5705. svát 30-ára esett.) Szold nemcsak 13 ezer, a náci Németország által uralt területeken élő gyermek *Erec Jisráél*be kimenekítésével¹ szolgált rá erre a kvázi hivatalos rangra, hanem az 1918–1948 között brit fennhatóság alá tartozó Palesztina modern egészségügyi, szociális és oktatási rendszerének megteremtésével is. Szold gyermek-

mentő akciójával történelmi utat tört. Ilyen vállalkozást addig még nem látott az emberiség. Az eredeti hazájukban gyakorlatilag hontalanná vált, új hazájukba érkező gyermekeket Szold személyesen várta és köszöntötte a haifai kikötőben. Közösségi befogadásukat is gondosan megszervezte. A menekültek mezőgazdasági közösségi telepekre kerültek, ahol kétéves intenzív képzésben részesültek. A Szold által 1912-ben Amerikában alapított cionista nőszervezet, a *Hadassah* építette ki a *jisuv* közegészségügyi, higiénés és csecsemőgondozó szolgálatát. A korszerű egészségügyi protokollok bevezetése, a módszeres megelőzés és gondozás révén az állam megalapítása előtti zsidó településeken látványosan csökkent a csecsemőhalandóság, visszaszorult a lakosságot addig szüntelenül tizedelő tuberkulózis, malária, kolera, himlő, tífusz és fertőző bőrbetegség, valamint nagymértékben apadt a komoly látóképesség-gyengülést vagy teljes vaktságot okozó trachoma előfordulási gyakorisága.² A modernizálást komplex, sokrétű, rendszerszerű gondolkodást igénylő tevékenységnek tekintő Szold szeme előtt az egészségügy, a szociálpolitika és az oktatás párhuzamos és összehangolt fejlesztésének feladata lebegett. Az általa beindított ápoló- és szociálmunkás-képzéssel biztosította a családokat otthonukban felkereső, az ellátottakat önállóságuk, önhatékonyosságuk növelésére, energiáik hasznos aktivizálására serkentő preventív gondozói rendszer – eleinte Amerikából importált – szakembereinek utánpótlását s ezáltal fenntarthatóságát. Az emberi jogok, a társadalmi igazságosság és az emancipáció feltétlen híveként az ellátást kezdettől fogva minden rászoruló (zsidó, arab és keresztény) számára hozzáférhetővé tette. Tevékenységének nélkülözhetetlen vetülete volt a szükséges pénzalap előteremtése, amely kitartó és szakadatlan forrásszerző tevékenységet igényelt. Szold újraértékelte a jótékonyaságról és filantrópiáról való hagyományos gondolkodás- és cselekvésmódot. Az adományozókban - a jóléti gondoskodás rendszere kialakításának folyamatába való bekapcsolásukkal - igyekezett táplálni a világ jobbításában alkotótársakká válás izgalmát. Ez a megközelítés számos filantrópot lelkesített. A kereskedelmet korszerűsítő újításai révén dúsgazdaggá vált amerikai Straus házaspár, Nathan és Lina pél-

dául vagyonának kétharmadát fektette a *jisuv* kórházainak építésébe.³ Szold nem riadt vissza a szokatlan eljárásoktól. Közvetítő nélkül intézett olyan ügyeket (üzletkezelés, vállalkozás, stratégiai tervezés, új kapcsolatrendszer, hálózatok kialakítása), amit korábban csak férfiak végeztek. Ez nemcsak az őt követő nők emancipációs igényét s vezetői szerepvállalását serkentette, de számos befolyásos férfiban is tiszteletet ébresztett. A tekintélyes Louis Brandeis, az amerikai cionisták korabeli vezetője s egyúttal az USA legfelsőbb bíróságának tagja, korán felismerve Szold képességeit, 1916-ban őt bízta meg az Amerikai Cionista Szövetség palesztinai egészségügyi létesítménye működésbe hozásának feladatával. A kórházakat (röntgennel és laboratóriummal) fogászatot, higiénés, járványügyi és csecsemőjóléti állomásokat építő és szakképzést szolgáltató rendszer nem sokkal az 1917. november 2-án a brit külügyminiszter által kiadott, róla elnevezett Balfour-nyilatkozat után, 1918-ban kezdte meg tényleges működését.

1927-ben, a 15. cionista világkongresszus Szoldot beválasztotta a háromtagú palesztin (*jisuv*) végrehajtó bizottságába. Ő volt az első nő, akit ilyen posztra választottak. A korábban kizárólag férfiak által betöltött funkciók meghódítása ettől fogva már nem volt rendkívüli Szold számára, aztán más nők esetében sem. Ha megéri Izrael kikiáltását, talán miniszterelnöknek is jelölték volna. Mindenesetre a rendkívüliség kihívásával szembenező fellépése sok izraeli és amerikai nő számára nyújtott példát. Közéjük tartozik az 1961-ben Szold-díjjal kitüntetett Golda Meir is, akiből nyolc évvel később a világ sorban harmadik női miniszterelnöke lett.

A szorgalmas levelező, rendszeresen naplót vezető, számos cikket közreadó és cionista írásokat franciáról és németről angolra fordító Szold hagyatékát több levéltár őrzi.⁴ Habár tevékenységét számos monográfia dolgozta fel,⁵ munkássága hazánkban alig ismert. Írással szeretnék egy szerény lépést tenni e hiány pótlása érdekében.

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ GYÖKEREK

A Herzl Tivadarral egyazon évben, 1860. december 21-én született Henrietta Szold szülei egy évvel korábban, 1859-ben emigráltak az Egyesült Államokba. Nemcsak szülei gyermek- és ifjúkora, de nagyszülei élete is a Magyar Királyság világához kötődött. Mindkét szülője a Felvidékről származott. Henrietta apja, Szold Benjámint (1829. november 15.) Nemeskürtön, az anyja Schaár Zsófia (1839. december 25.) pedig Czifferben (Cífer) született.

Benjámint az ugyancsak Nemeskürtön született szülei előbb a verbói rabbihoz, majd a pozsonyi jesivába küldték vallási tanulmányokat folytatni, ahol rabbiképesítést szerzett. Tudását aztán Bécsben gyarapította. 1848 tavaszán csatlakozott a szabadsági jogokat követelő diákság forradalmi megmozdulásához. A forradalom bukása után Benjámint nem tanulhatott tovább Bécsben. Hamarosan magántanítói munkát vállalt egy tíz gyermeket nevelő megözvegyült, jómódú és erélyes asszony, Schaár Mirjam (1810, Lowenrosen) házában. Szold egyik életrajzírójának szűkszavú megfogalmazása szerint az ifjú házitanító „egyaránt szerelembe esett az özvegygel és leányaival”.⁶ Az özvegy 1855-ben Benjámint - két idősebb fiával együtt - Breslauba küldte a korábban Bécsben félbehagyott egyetemi tanulmányok folytatására. Elhatározásában valószínűleg szerepet játszott az a körülmény, hogy két még eladósorban lévő leánya közül az idősebb Minának, akire Benjámint is szemet vetett, akadt már kérője, a másik, Zsófia pedig még csak 15 éves volt. Benjámint 1858-ban tért vissza az özvegy czifferi otthonába s a következő évben feleségül vette Zsófiát. Az 1859 augusztusában egybekelt fiatal pár bárhová kész lett volna azonnal elmenni, ahol Benjámint elfoglalhatja egy hitközség rabbi székét. Az első adandó alkalom Stockholmban kínálkozott, a hitközség azonban a jelentkezők közül egy idősebb rabbit részesített előnyben. Ennek a rabbinak egyidejűleg az egyik baltimore-i német nyelvű zsidó közösség is felajánlotta a rabbiszéket, ő pedig maga helyett a breslauer rabbiszeminárium ajánlásával rendelkező Szoldot javasolta. Benjámint és Zsófia sebtében döntöttek, s egy hónappal később már Baltimore-ban találták magukat. Benjámint élete végéig szolgálta az ottani *Oheb Shalom* közösséget. Magyarországról Zsófia öccse és Benjámint unokatestvére tartott velük a néhány évesre tervezett úvilági kalandban. Baltimore-ban született nyolc leánygyermekük számára már csak néhány tárgyi emlék, egy piros kancsó, egy fekete hímzésű terítő, a kertben kialakított szőlőlugas és magyaros konyhájuk idézte az óhaza hangulatát.⁷

HENRIETTA CSALÁDI DELEGÁCIÓJA

Noha az első gyermek, Henrietta a *bávkálá* időszakának egyik híres berlini szalonját működtető, széles látókörű, rendkívül művelt, kritikai szellemű, kiváló kapcsolatképeségű Henriette Herzről kapta a keresztnévét – ami kifejezte apja sikervágyát –, kivételes családi pozícióját feltehetőleg annak a váratlan helyzetnek köszönhette, hogy a Szold házaspár-

nak nem született fiúgyermek. A Henrietta után született két kislány csecsemőként meghalt. Mire a negyedik gyermek megszületett, addigra az értelmes és szorgalmas elsősülött Henrietta már olyan megkülönböztetett apai figyelmet vívott ki magának, amelyet akkoriban szokásosan csak fiúgyermekek kaptak. A családi étkezések során rendre az apja jobbán ülő Henriettával Benjámint – szinte felnőttként kezelve leányát – megbeszélte azt, ahogyan látta s amilyen véleményt kialakított a korabeli világról.

A Henrietta születése után négy hónappal kitört amerikai polgárháború nemcsak a nemzetet osztotta meg, hanem a zsidóság vallási frontvonalait is megerősítette. Az akkori idők legbefolyásosabb amerikai rabbija, Isaac Mayer Wise a vallási és világi zsidó vezetők 1855-ös clevelandi gyűlésének összehívója s a *Minbag America* (amerikai szertartás) nevű, a mindennapi élet és a szombat imáit tartalmazó zsidó imakönyv közreadója és hatékony propagálója igyekezett összehangolni a különféle – az ortodoxtól a radikális újítóiig terjedő – gyakorlatot folytató irányzatokat. A *Minbag America* a héber szöveg mellett az angol és a német fordítást is magában foglalta. Wise a nyelvi (az angol szorgalmazása) és a rituális újításokban látta a korabeli szétszórta, spirituális vezetőknek szűkében lévő, a protestáns hit-térítők által ostromolt amerikai zsidók képzelete megragadásának s ezáltal egységben tartásának egyik eszközét. A zsinagógák amerikanizálásán fáradozott. Amíg a premodern idők európai zsidósága sanyarú körülmények közt élt, addig a zsidóságuk megtartása nem volt gond. A vallásszabadságot és anyagi jólétet kínáló Amerikában jóval kevesebb volt a nélkülözés, viszont embert próbáló feladattá kezdett válni a zsidó identitás megtartása. Wise, aki el akarta kerülni az északi és déli államok zsidósága közötti szakadást, a rabszolgafelszabadítás ügyében diplomatikusan kitért a határozott állásfoglalás elől. „Nem védelmezzük a rabszolgaság eszméjét, s nem agitálunk a rabszolgatartás ellen sem” - hangsúlyozta abban a városban, Cincinattiben, ahol a lakosság ellenségesen fogadta a munkaerőpiacon túlkínálatot keltő, a fehérek munkavállalási esélyét rontó, délről menekült rabszolgákat.⁸ A rabszolgákat tartó s velük kereskedő Baltimore-ban élő Szold, igaz csak visszafogottan, de az északiakkal, a rabszolgaságot eltörlő Lincoln elnökkel rokonszenvezett. Ugyanakkor, addigi iskoláihoz, a Schreiber Mózes (Hatam Szofer) nyomdokain járó ortodox pozsonyi jesivához és a *konzervatív judaizmus* elődjének tekinthető breszlai zsidó-teológiai rabbiszemináriumban működő Heinrich Graetz tanításához hűen csak társadalmi téren állt a hagyományokkal szakítani kí-

vánók mellé. A magyarul Boroszlónak nevezett város, Breslau rabbiszemináriumának a reformzsidósággal szembehelyezkedő Zacharias Frankel volt az igazgatója. Frankel négy éven át Pesten folytatott teológiai és bölcsészettudományi tanulmányokat. Ma a *pozitív történelmi judaizmus* iskolájának megalapítói közt tartják számon. Frankel egyrészt a tudományos kutatás és gondolkodás szabadsága, másrészt – a zsidóság belső életének és a modernizálódó külvilággal való kapcsolatnak a kérdésében – a mérsékelt, a meglévő formákhoz illeszkedő nyelvi, esztétikai természetű liturgiai változás, a tradíció tisztelete, a rabbik és hitközségeik közti organikus viszony megőrzése mellett állt ki. Ezt a felfogást és érzékenységet szívta magába Szold, aki a zsidó vallást olyan életmódnak tekintette, amelynek rituális gyakorlata nem választható el teljesen a mindennapi élettől.

Mindamellettszold breszlai évei idején a Talmud tudományos és etikai olvasatát ajánló s ennek fényében a vallás modernizálására törekvő Abraham Geiger, a *reformmozgalom* fő alakja is ebben a városban volt rabbi. Sőt, Geiger elnökkölt az 1846-ban Breslauban tartott harmadik rabbikongresszuson, amelyen David Einhorn azok kevesek egyike volt, akik támogatták Samuel Holdheimnek a szombat megülése vasárnapra helyezésére vonatkozó indítványát, azzal az indokkal, hogy ez a nap csupán a gyötrelmes munkától való szabadulás és az alkotó tevékenység fáradalmától való felfrissülés szimbóluma, ami nem kőbe vésett törvény, vagyis nem isteni eredetű intézmény. Szold ezzel sosem értett egyet. A kérdés felvetését a mindennapi élet ipari forradalommal kapcsolatos megváltozása tette indokolttá. Az üzemek, bankok, üzletek, iskolák, hivatalok munkarendje nagy áldozatot kívánt a szombatot megtartóktól. Szold a szombat tiszteletét Amerikában is a Tóra által előírt, az Örökkévaló által kinyilatkoztatott parancsként fogta fel. Einhorn érvelését Breslauban a többség nem fogadta el, köztük maga Geiger sem. Viszont a férfiak és nők vallási egyenjogúságának kérdésében – amelynek előterjesztésében Einhorn szintén fontos szerepet játszott – a rabbikongresszus kimondta a férfiak és nők teljes egyenlőségét. Az amerikai reformrabbik hamarosan felszámolták a zsinagógákban az elkülönített női részt, s ezután a férfiak és nők már együtt ültek a családi padokban.⁹ (E téren azonban nem ők, hanem a berlini reformközösség volt az úttörő, mely már 1845-ben megszüntette az elkülönítést.¹⁰) Geiger egyébként nem taníthatott abban az 1854-ben megnyílt boroszlói rabbiszemináriumban, amely később egyik modelljévé vált az 1877-ben Budapesten megnyitott Országos Rabbiképzőnek.

A baltimore-i első zsidó közösség, a *Nidche Yisroel* csaknem kivétel nélkül németajkú volt. Többségük bajor területről érkezett. A Bréma és Baltimore közötti korabeli rendszeres hajójáratok gabonát és dohányt szállítottak Európába. Amerika felé viszont, rakomány híján, olcsó hajójegyeket kínáltak. A város kereskedelme, oktatási rendszere kiépítésében és polgárosodásában döntő szerepet játszó német zsidók hamarosan felépítették első zsinagógájukat (amely Amerika harmadik zsinagógája volt), amit aztán újabbak követtek. Az első baltimore-i rabbi, a kérlelhetetlen Abraham Rice 1840-ben érkezett a városba, ahol ő lett az Egyesült Államok első avatott rabbija. A baltimore-i zsidók addigra már kifomálták a maguk – a hamburgi reformközösség 1818-ban meghonosított újításait átvevő – szemléletét. Az orgonával kísért vegyes énekkart bevezető s ennek a közösség kohéziójának növelésében nagy szerepet adó hamburgi reformgyülekezet anyanyelven elmondott imáiból kihagyta a Sionba való visszatérésről szóló részeket. Ezzel együtt a zsidóságot nem tekintették népnek vagy kultúrának, hanem csak vallásnak. Rice megpróbálta visszaterelni közösségét a régi obszervanciába. A lehetőségek földjére érkező emigránsok többsége számára azonban túlságosan merev volt az a szigor, amellyel Rice igyekezett betartatni közösségével az ünnepekkel, az étkezéssel, rituális vágással, gyászszal, kegyszerekkel, öltözettel stb. kapcsolatos szabályokat. A hosszú liturgikus versek (*pijut*) folyamatos ismétlésekkel tűzdelt szertartásmódja sem nyerte el hívei tetszését. Rice belefáradt a közösséggel való küzdelembe, feladta a rabbiságot, és kereskedői pályára lépett.¹¹

Benjamin Szold Baltimore-ba érkezése előtt az *Oheb Shalom* közösség sábbáti szertartásaiban már két éve a *Minbag Americat* forgatta. Szold ezzel nem értett egyet. A hitközséggel való megbeszéléseket követően egy másik, a hagyományokat hívebben követő, *Avodát Jiszráél* (Izrael szolgálata) nevű héber nyelvű imakönyvet (énekek, imák és meditációk) s annak német fordítását kezdték használni. Később az angol fordítás is megjelent. A baltimore-i németajkú zsidóság egy másik gyülekezete, a *Har Sinai* (Szinaj hegye) rabbija, David Einhorn, aki ekkor már az amerikai reformjudaizmus egyik vezető alakja volt, nem reformszelleme, hanem következetlen pragmatizmusa miatt vetette el a *Minbag Americat*. Einhorn az általa összeállított *Olat Tamid* (szüntelen áldozat) nevű imakönyvet vezette be. Ahogy Szold, úgy Einhorn is Magyarországról érkezett Baltimore-ba. Noha idősebb korukban leveleztek egymással, személyesen sem Breslauban, sem Magyarországon, sőt még Baltimore-ban sem

találkoztak. Einhorn a rabszolgapfelszabadítás harcos szószólója volt. Emiatt menekült el 1861-ben a déliek által szorongatott, vérengzések helyszínévé vált Baltimore-ból. Einhorn, mielőtt 1851-ben Pestre hívták rabbinak az ország első reformzsidó közösségébe, már évekkor korábban a reformzsidóság alapítóinak tekintett Abraham Geiger és Samuel Holdheim hívévé vált. A forradalmi események hevéletében, 1848-ban alakult pesti reformegylet első lelkésze, a szintén radikális névrokon, Einhorn Ignác volt. 1849. június 24-én a kormány független gyülekezeti státuszt adott a reformközösségnek.¹² Ilyenre addig Közép-Európában nem volt példa. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után Einhorn Ignác külföldre menekült.¹³ Az ő megüresedett helyét vette át David Einhorn. A kormány aztán 1852-ben feloszlatta a reformközösséget.¹⁴

Einhorn két évig még Pesten maradt, s megírta *A mozaikus hit alapelvei* című könyvének első részét. Baltimore-ba érkezve rögtön bevezette a főleg németül írt, csak rövidebb héber nyelvű betoldásokat tartalmazó *Olat Tamid*-ot, amelyet hitközsége lelkesedéssel fogadott. A kinyilatkoztatást a zsidóságot folytonos megújulására ihlető, nem befejezett, ma is tartó folyamatnak tekintő Einhorn már az első amerikai hitszónoklatában deizmussal (Isten által magára hagyott világot feltételezőnek) vádolta Wise-t. Ettől fogva negyedszázadon át az amerikai zsidóság életét e két reformer egymással való küzdelme hatotta át. Habár számos kérdésben (vegyes kórus, orgonakíséret, fedetlen fejfel imádkozás, a liturgia lerövidítése, a kultikus áldozatra, az Izrael földjére való visszatérésre, a test feltámadására és a személyes Messiásra vonatkozó szövegek módosítása; ugyanakkor a messiási korszak közelebb hozataláért folytatott tevékenység fontosságának hangsúlyozása, az igazságosságra és békére való profétikus felhívás beteljesítéséért folytatott munka) egyetértettek, ám a preferált nyelv (angol/német) és a vezetési stílus (demokratikus/autokratikus) ügyében kibékíthetetlen maradt köztük az ellentét.¹⁵

Szold egyik táborhoz sem csatlakozott. Ő nem az eredeti imakönyv modern körülményekhez való alkalmazásán munkálkodott, hanem azon, miként lehet a hagyományt élővé és fantáziát megragadóvá tenni a modern világban. Ám midőn a vele egyidős, később nászurává vált talmudista Marcus Jastrow 1873-ban angolra fordította az *Avodát Jiszráélt*, az angol nyelvű kiadásból kimaradt a Sion felépítésére vonatkozó rész.¹⁶ Akkor még úgy vélte, hogy Amerika maga a zsidók új Sionja. 1881-ben Benjámín és Henrietta, apa és lánya európai utazást tett. A

számkivetés emlékeit felidézõ prágai és a pozsonyi gettóban, a zsinagógákban és a zsidó temetőkben tett látogatások felrázó spirituális élményt nyújtottak Henrietta számára. Úgy érezte, a zsidó tapasztalat bölcsőjébe érkezett. Megtudta azt is, hogy a legvallásosabb zsidók Oroszországban élnek, ahol továbbra is mindennapos volt az üldözésük. Henrietta ekkor találkozott először anyja és apja kiterjedt, Pozsony környékén élő rokonságával. A rokonok marasztalták, s házassági tervet szőttek. Henrietta talán hajlott volna arra, hogy Magyarországon maradjon, az apja azonban nem akarta elengedni Henriettát. Négy húga hazavárja Baltimore-ba – határozott az eladósorban lévő lánya férjhezmenetelét egyáltalán nem sürgető Benjámint. Oroszországot kihagyva az úti programból, Párizs és London érintésével tértek vissza Baltimore-ba¹⁷. Ha Benjámint nem ágál lánya házassága ellen, akkor Henrietta valószínűleg annak a magyar zsidóságnak vált volna elismert alakjává, amelyről 1922-ben azt mondta, hogy olyan messze van a cionizmustól, mint Makó Jeruzsálemtől.¹⁸

Szoldék ugyan nem látogattak el Oroszországba, viszont Oroszország hamarosan megjelent Baltimore-ban. 1881 tavaszán a héber műveltség és a *hászkálá* egyik központjában a félmillió, harmadrészből zsidók által lakott Odesszában pogrom tört ki. A tömeg zsidó férfiakat gyilkolt, s zsidó nőket erőszakolt meg. Amikor III. Sándor orosz cársúlyos foglalkozási és költözési tilalmakat előíró, további pogromokra szító törvényeinek bevezetése után megindult az orosz zsidók Amerikába áramlása, Szold és családja aktívan kivette a részét a Baltimore-ba érkező menekültek segítésében. Henrietta esti iskolában angolra és gyakorlati ismeretekre tanította őket. Az elüldözöttek egyáltalán nem voltak

műveletlenek. Sokan közülük több nyelven beszéltek, s mély tisztelet élt bennük a tanulás iránt. Hebraisták és cionisták is voltak közöttük. Henrietta általuk ismerte meg az odesszai zsidók ama hangadóinak munkáit, akiket a pogromok és a kormány által támogatott antiszemitizmus a közös otthon, a nemzeti haza újratemetése lehetőségének keresésére készítetett. Leo Pinsker *Autoemancipáció* című, 1882-ben megjelent könyvében a „judofóbiát” olyan két évezreden át pusztító, gyógyíthatatlan járványos tömeghisztériaként írta le, amely ellen csak a zsidó nép nemzeti feltámadása hozhat védelmet.¹⁹ Henrietta ismeretséget kötött a *Hovevei Zion* (Cion szerelmesei) tagjaival. A szervezetnek oroszul beszélő tagja volt az első – főleg Oroszországból – *Erec Jisráél*-be való alija előkészítésében. Amikor az emigránsok 1888-ban megalakították az ukrán-orosz satirikus íróról s a *hászkálá* mozgalom egyik irányadójáról, Isaac Baer Levinshonról elnevezett irodalmi társaságot, Henrietta – aki akkor már elismert esszéista volt – eljárt az üléseikre.

Szoldék Amerikában elsők közt voltak, akik már Herzl fellépése előtt támogatták a zsidók otthonának Palesztina területén történő újraépítése ügyét. Benjamin Szold 1893/94 telén, két évvel Herzl *A zsidó állam* (1896) című könyvének megjelenése előtt nyilvánosan hangot adott a zsidó nemzeté szerveződés ügyével való rokonszenvének.²⁰ Henrietta pedig az első amerikai cionista társasághoz, a Baltimore-i *Hevras Zion*hoz való csatlakozásával követte apját ebben a vonzódásban. A tizenöt évesen át a felekezeti iskolában és egy lányiskolában angolt, franciát, németet, algebrát és botanikát tanító Henrietta, az oktatás szélesebb színterére lépve, 1893-ban feladta az iskolai munkát, s elvállalta az amerikai Zsidó Kiadói Társaság (JPS) szerkesztői poszt-

Henrietta Szold 1877-ben
(Forrás: Jewish Women's Archive)

Henrietta Szold és a húgai 1888-ban
(Forrás: Jewish Women's Archive)

ját. Az apja csillaga éppen ekkoriban kezdett leáldozni. A Baltimore legnagyobb hitközösségévé növő *Oheb Shalom* új zsinagógát épített, s modern, a reformok iránt fogékonyabb rabbira támadt igénye. Benjáminnak 1892-ben kiadták a szolgálati obsitot.

Dacára annak, hogy Henrietta az anyjától megtanult otthonosan mozogni az élet gyakorlati kérdéseiben, s fogékony volt a mindennapok apró részletei iránt, elsősorban az apja lányának tekintette magát. Bizonyos fokig fiúnak nevelt lányként, lépésről lépésre, a haladó szellemű, a saját útját kitaposó, határozott fellépésű, öntudatos amerikai és *jisuvi* emancipált zsidó nő modelljévé vált. Idővel megtalálta azokat a közéleti terepeket, ahol teret tudott nyitni vallási és jóléti törekvéseinek. E törekvéseiben lojális tudott maradni apja két nagy álmához, ahhoz, hogy mind Amerikában, mind pedig a diaszpórákban általában hozzájáruljon a zsidó identitás fenntartásához és gyönggyé érlelődéséhez. Amikor az amerikai zsidóság körében szétfoszlani látszott az ősi zsidó otthon újraépítésének sok-sok generációt összekötő, több mint kétezer éves látomása, Henrietta e folyamat visszafordításában talált rá saját hivatására. Nőként, női érzékenységgel vállalta magára a cionista alkotó profétálás feladatát.

BALTIMORE-TÓL JERUZSÁLEMIG

Az „apám lánya vagyok” önmeghatározás egyben önmegvalósítási program. E sorsválasztás akadályt állít a párkapcsolat elé. A korabeli párkapcsolatok világában (ahol a saját nemhez vonzódnó kapcsolat eshetősége fel sem merült), a feleség dolga elsősorban a férj ambícióinak támogatása volt, és szinte lehetetlennek látszott olyan partnerre találni, aki az apához felérő kvalitásokkal rendelkezik s törekvései is hasonlítanak az apa becsvágyához. Mindemellett Henrietta egyáltalán nem az apja szócsöve volt, hanem esszéistaként már fiatalon saját hangjára találó, egyedi életpályáját építő nő. Mindez nem jelentette azt, hogy ne tanult volna sok mindent az anyjától is, akivel végül együtt tették meg első útjukat Palesztinába. Henrietta 49, Zsófia pedig 70 éves volt ekkor. Benjámin 7 évvel korábban temették el.

Az utazást a JPS finanszírozta Henrietta odaadó munkájának jutalmaként. A zsidó irodalmat az angolul olvasó tömegek számára hozzáférhetővé tevő, 1888-ban alapított JPS-nek Henrietta kezdettől fogva önkéntes fordítója volt. Öt év múlva fizetett titkári/szerkesztői állást kapott, amit 23 éven át töltött be. Az évente közreadott három-négy könyvet nemcsak szerkesztette, de egy tucatnyit maga fordított angolra. Számos esetben ő írta az előszót s

látta el jegyzetekkel a köteteket. E könyvek, különösen az 1899-től megjelenő *Zsidó évkönyv*²¹ és a *Zsidó Biblia* új fordítása²² nagymértékben hozzájárultak az amerikai zsidó világ sajátos karakterének kirajzolódásához. Henrietta szerkesztette egybe s látta el tárgy- és névmutatóval apja egykori breszlai tanára, Heinrich Graetz *A zsidók története* című könyvét.²³ Az első palesztinai utazás után könyvet adott közre a *jisuv* közelmúltbeli életének fejleményeiről.²⁴ Saját fordításai közé tartozik egy-egy a Talmudról²⁵, a judaizmus etikájáról²⁶ s a héber irodalmi reneszánszról²⁷ szóló munka.

Benjámin halálával üressé vált a Baltimore-i ház. Henrietta húgái közül már csak három élt. Közülük kettő addigra férjhez ment. Rachel az optikai illúzió neves kutatójához, Joseph Jastrowhoz, Bertha pedig a zsidó szociális szolgálatok terén úttörő Louis Levinhez. S küszöbön állt Adele házasságkötése is a többek közt Dosztojevskij és Gorkij műveit fordító Thomas Seltzerrel. A megözvegyült Zsófia és Henrietta elhagyták a több mint negyven éven át otthont adó várost, és New Yorkba költöztek. Henrietta, azzal az indokkal, hogy kiadja apja kézíratait, amelyeknek színvonalas befejezéséhez tanulmányokat kellene folytatnia, megkereste Solomon Schechtert, az amerikai Zsidó Teológiai Szeminárium 1902-ben kinevezett elnökét. A moldovai születésű Schechter a kairói Ben Ezra zsinagóga kamrájában (*geniza*) talált iratok elemzésével vált – a középkori zsidó irodalom kutatásának forradalmasítójaként – világhírű tudóssá. Az 1902-ig Angliában, a Cambridge-i Egyetemen működő Schechter 1885-ös amerikai útja során meglátogatta Benjámin Baltimore-ban, ahol Henriettával is találkozott.²⁸ Ettől fogva leveleket váltott Henriettával. Schechter még New Yorkba érkezése előtt értesítette Henriettát arról a döntéséről, hogy elfogadta az amerikai állást, s megjövedele után újra látogatást tett Szoldéknál. Schechter azzal a feltétellel vette fel Henriettát a szeminárium hallgatójának, hogy a Talmud tanulmányozására fog összpontosítani s nem a rabbinövendékké válás témáira. Ehhez megnyerte a kuratórium támogatását, Henrietta pedig megkapta munkahelye, a JPS hozzájárulását a munka melletti tanuláshoz.²⁹ Ő lett a történelem első női rabbiszemináriumi hallgatója. Ezzel egy időben a liberális judaizmus brit irányítójává váló, annak első megünnepelt szombatján szertartásvezetőként eljáró, szentbeszédet mondó, Tórát magyarázó Lily Montagu Londonban hozott áttörést a nők vallási szerepvállalásában. (Ebben az évben, 1902-ben született meg az a nő, Regina Jonas, aki végül 1935-ben a világon elsőként – *szmikhát* szerző, rabbizsgát tett – felavatott rabbi lett.)

Schechter három fiatal, a bibliai és rabbinikus szövegeket mesterien ismerő, kiváló német egyetemeken doktori fokozatot szerzett európai tudóst toborzott professzori stábjába. Az egyikük, Louis Ginzberg, a vilnai talmudista és kabbalista bölcshelyes Elihjah ben Solomon Zalman leszármazottja, már három éve szerkesztőként Amerikában dolgozott. Ezalatt 406 szócikket írt németül a *Zsidó enciklopédia* számára, amit lefordítottak angolra, továbbá tanulmányait jelent meg a zsidó folklóról. Henriettát, aki maga is nagy jártassággal rendelkezett mind néhány klasszikus, mind pedig élő nyelv fordításában, lenyűgözte az a megközelítésmód, ahogy Ginzberg társadalmi és történeti keretbe helyezve értelmezte a rabbinikus irodalmat. Az Európából érkezett professzorok, így Ginzberg is, keveset tudtak angolul. A tanítvány Henrietta informális angol nyelvlektét adott professzorai számára szombat délutánonként. Ginzberg idővel Henriettát kérte meg a levelei, a publikációi és az előadásai szövegének angolra való átültetésére. Kapcsolatuk tovább élénkült, amikor a közös munkát kiterjesztették Ginzberg *A zsidók legendái* című készülő művének szavakba öntésére. A Henriettánál 13 évvel fiatalabb agglegény nemcsak a – Ginzberget hamarosan a zsidó tudósok kiemelkedő nagyságai sorába, pantheonjába emelő – könyv megszületésén dolgozott együtt napi több órát Henriettával. Rendszeresen nála ebédelt, s gyakran tettek együtt hosszú sétákat a Hudson folyó partján. Henrietta kezdettől fogva kedvelte a kifogástalan jellemű, kivételesen intelligens partnernek tekintett Ginzberget. Amikor a hat éven át tartó – nemcsak intenzív munkával, de aktív pihe-néssel is járó – napi együttlétek után Ginzberg bejelentette, hogy megnősül, elvesz egy fiatal német nőt, ezt cserbenhagyásként és elutasításként élte át. Henrietta ugyan nem hitte, hogy egyszer majd ő lesz a tudós felesége (nincs bizonyíték, hogy vágyott volna erre), ám abban reménykedett, hogy agglegény marad, s kapcsolatuk, amelyben Ginzberg pótolta az imádott halott apát, változatlanul megőrződik. Ginzberg, akinek kiadás előtt álló könyve befejezéséhez szüksége volt Henriettára, hónapokig várt eljegyzésének szóba hozásával. Henrietta nem tagadta meg a további együttműködést, viszont ezután csak levélben érintkeztek. Ginzberg levélben igencsak modortalanul kért engedélyt Henriettától arra, hogy megemlítsa a nevét abban a könyvben, amely Henrietta nélkül el sem készült volna. Henrietta elutasította ezt a bántó ajánlatot. „Annyi figyelmesség sincs benne, hogy megmondaná, milyen módon akar rám hivatkozni, s nem ajánlja, hogy fordítóként szerepeljen a címlapon” – könyvelte el Henrietta a feljegyzéseiben.³⁰

Henrietta – naplójának és levelezésük tanúsága szerint – nemcsak németről angolra fordította, de tartalmilag is alaposan átbeszélte Ginzberggel a könyv mondatait. Jogos felháborodásának még a naplójában is csak visszafogottan adott hangot. A hat éven át tartó, szinte mentálisan egybeolvadó kapcsolat hirtelen megszakadása mély sebet ejtett Henrietta lelkében, amelynek lassú és fájdalmas gyógyulása markáns attitűdváltozást eredményezett. Henrietta ettől fogva visszautasított minden olyan szerepet, ami őt a férfiak kiszolgálójává és alárendeltjévé tette volna. 1912-től, a *Hadassah* vezetőjeként mindig felvette a harcot azokkal a férfiakkal, akik diktálni szerettek volna a mozgalom irányvonalát s rendelkezni a megszerzett pénzforrások felett.

Henrietta nemcsak az autonóm amerikai cionista nők számára vésett ki vonzó szerepmintát, hanem az anyja halálakor elmondott kaddissal a női vallási egyenlőség melletti kiállás kisugárzó és aktivizáló, húzóerőt jelentő mintaképévé vált. Zsófia 1916-ban hunyt el. A halottat utolsó nyugvóhelyére kísérő istentiszteleten a gyászolók himnuszát, a kaddist csak férfiak mondhatták el, ez a nők számára tiltva volt. Henrietta jól tudta, hogy e berögzött szokásként létező tiltást semmilyen halahikus törvény nem támasztja alá. Zsófiának nem volt fiúgyermek. Egy barát felajánlotta Henriettának, hogy elmondja a kaddist a temetésen. Henrietta tapintatos levélben német mondott. „Nem fogadhatom el az ajánlatodat [...] nem kérhetlek arra, hogy kaddist mondj az anyám után. [...] A kaddis azt jelenti számomra, hogy a túlélő nyilvánosan és határozottan kinyilvánítja ahhoz a zsidó közösséghez való kötelekét, melyhez a szülei tartoztak, kifejezésre juttatva a nemzedékek minden egyes személyi láncszemével bővülő töretlen egymásutániságát. Ezt te megteheted a saját családi generációidért, ahogy nekem is meg kell tennem a magaméért. Törvényeink és szokásaink, úgy vélem, sosem rekesztették ki a nőket abból, hogy – amikor ez üdvös – kaddissal róják le kegyeletüket, mely ugyanolyan értékes és hiteles, mint amikor férfi mondja el az imát” – írta Henrietta.³¹

Ami Henrietta amerikai zsidó női példaképeit illeti, elsőként a fiatalon elhunyt költőnő, Emma Lazarus fogta meg. Mindkettőjük meghatározó olvasmányélménye volt a George Eliot álnéven publikáló protestáns angol író *Daniel Derona* című, a régi angliai puritánok keresztény cionista hagyományát felélesztő, 1876-ban megjelent regénye. A kor nagyhatású regényírója pozitív színben mutatja be a regény zsidó alakjait, a címszereplőt pedig a zsidó nemzetté válás megvalósítására és Sion visszahódítására hivatott rokonszenves, Mózes-szerű alak-

ként ábrázolja. A regény nemcsak Angliában és Amerikában, de Oroszországban is felrázó erővel hatott a zsidóságra, ez utóbbi helyen Elizer Ben Jehuda, a modern héber nyelv megalkotója került a hatása alá. A szerzőnő szerint a legjobb kritikát – alig valamivel Magyarországra, az Országos Rabbiképző Intézetbe kerülése előtt – Kaufmann Dávid írta a könyvről.³²

Szold és Lazarus abban is hasonlítottak, hogy az 1882-es oroszországi zsidó emigránsokkal való megismerkedésük ébresztette fel bennük a tenni akarást, s váltak aktív cionistákká. Szold ismertette meg Lazarus költészetét a baltimore-i orosz zsidó bevándorlók irodalmi társaságával. 1893-ban a chicagói világkiállítás alatt létrehívott Zsidó Nők Kongresszusán Szold volt a két meghívott előadó egyike; Lazarus nővére, Josephine pedig a másik. Szold ekkor még meglehetősen hagyományos, vallási célokhoz és családi feladatkörhöz kötött szerepmoddellt vázolt fel a nők közösségi szerepvállalását illetően.³³ A kongresszust összehívó Hannah Solomontól megtanulta, hogy a gyakorlatban ennél proaktívabbnak, az ötletek terén pedig vakmerőbbnek és meglepetést keltőbbnek kell lenni. A chicagói társadalom életében befolyásos, tette kész családi háttérrel rendelkező Hannah 1891-ben felkérést kapott arra, hogy helyi résztvevőkkel szervezzen egy háziasszonyi, női vendégkísérői önkéntes szolgálatot a közelgő világkiállításra. Hannah ezt nem vállalta; helyette azzal a tervvel állt elő, hogy országos szinten megszervezi a zsidó nők fórumát.³⁴

Henrietta költészet iránti érdeklődése végigkísérte az életét. Josephine Lazarus és Szold hatására tért vissza a zsidósághoz s vált cionistává a költő

Jessie Sampter. 1919-ben a *jisuv*-ba költözött. A kibucok világáról szóló sokszínű és élethű leírásai mély benyomást tettek az amerikai olvasókra. Az 1882-től fogva az üldözések elől folyamatosan Palesztinába emigráló jemeni zsidók, főként lányok és nők szociális ellátásának és oktatásának támogatására kötelezte el magát. Sampter megosztotta Henriettával tapasztalatait a jemeni zsidókról, akik nemcsak az askenázitól és a szefárdtól, de a mizrahitól is eltérő, sajátos kultúrával rendelkeztek. 1938-ban bekövetkezett haláláig Henrietta legbelsőbb köréhez tartozott.³⁵

A *jisuv* közegészségügyi és szociális rendszere kiépítésében Henrietta egyik jelentős ihletője Lillian Wald volt. Wald az amerikai közegészségügyi ápolás kezdeményezője, ő használta először a *látogató közösségi gondozó* fogalmát 1883-ban az ugyanebben az évben alapított New York-i Henry utcai *settlement* dolgozóinak megnevezésére. A főleg szegény bevándorló családok egészségügyi, szociális, oktatási, szabadidős és kulturális szükségleteinek kielégítését segítő közösségi gondozóközpontok, „népházak” a szegény városrészekbe települtek. A gyermekgondozástól az iskolai védőnői munkán át az otthoni ellátásig sokrétű, közösségfejlesztő hatású tevékenységet folytató telepek munkatársai igyekeztek elérni, megszólítani, s ha kellett, mintegy utánuk nyúlva kapcsolatban maradni a klienseikkel. A fizetett állás függetlenséget, nagyobb társadalmi önállóságot nyújtott a főként női munkatársaknak. A *settlement* összehozta a különböző etnikumokba tartozó igénybe vevőket. Noha Wald *settlement*-jét kezdetben elsősorban zsidó bevándorlók látogatták, a telep minden rászoruló számára egyformán nyitott volt, beleértve az afroamerikaikat is.³⁶

Wald tüneményes eredményei elérésében fontos szerepet játszott az, hogy meg tudott nyerni olyan filantróp pénzmágnásokat, mint Jacob Schiff és felesége, Therese Loeb Schiff. Az adakozókkal személyes kapcsolatot ápolt. Henrietta mind a korszerű közösség-szervezés és közösségfejlesztés, mind pedig a forrásszerzés terén sokat tanult Waldtól. A Schiff házaspár nemcsak a *jisuv* nagy támogatójává vált, de hozzátartozóik közül is többen kivették részüket a *Hadasah* életében. Leányuk, Frida férje, Felix Warburg meghatározó szerepet játszott a jeruzsálemi egyetem létrehozásában.³⁷

1898-ban a második cionista világkongresszuson az Amerikai Cionista Szövetséget (FAZ) Richard Gottheil képviselte, akinek többnyelvű feleségét, Emmát kérte meg Herzl arra, hogy tolmácsolja németül elmon-

Henrietta Szold kibucvezetők körében 1940-ben
(Forrás: Jewish Women's Archive)

dott üzenetét franciára, angolra és olaszra. Mielőtt Gottheilék elindultak vissza, Amerikába, Herzl megkérdezte Emmát, fel tudná-e kelteni az amerikai nők kíváncsiságát a cionizmus, a zsidók számára felépítendő anyaföld iránt. Herzl óhajától indítva Emma egy Sion Leányainak nevezett, a FAZ égisze alatt működő cionista olvasókört szervezett. Hamarosan újabb olvasókörök alakultak New Yorkban és szerte Amerikában. A cionista műveket olvasó és megbeszélő nők nemcsak azzal a kérdéssel néztek szembe, hogy miképpen lehetnek progresszív amerikaiak anélkül, hogy elhagynák a környező kultúrától elválasztó, a premodern idők civilizációját (hagyományait, történelmét, nemzetiségét) megóvó zsidók világát. Ez a kérdés nem különbözött az amerikai zsidó férfiak kérdésétől. Ám amíg a férfiak részére Herzl szintén magyarországi származású barátja, Max Nordau az *izomzsidó* eszményével erőteljes alternatívát kínált a könyvmolyként élő ványadt és görnyedt *jesiva böherek* ideáltípusával szemben, addig a nők számára az „izomnő” nem jelent meg választási lehetőségként. A nők keresték a saját, nem férfiak igényei által diktált helyüket, szerepüket és az erre orientáló – a zsidósághoz és az Amerikához való lojalitást integráló – mintájukat. 1907-ben egy reformzsidó zsinagógához kapcsolódó *Hadaszab tanulócsoporthoz* nevezett olvasókör tiszteletbeli tagnak hívta a szerkesztői és tudományos tevékenysége révén nagy tekintélynek örvendő Szoldot. Henrietta ugyan egyszerű tagként csatlakozott a csoporthoz, a gyakorlatban azonban ő vezette az üléseket, s az ő ízlése alapján választották ki olvasmányaikat. 1912-ben a kis csoport készenk érezte magát arra, hogy kitörjön a peremhelyzetből, s a *palesztinai közegészségügy javíttáwa és az amerikai cionista képzés ikercélyával* hivatalos egyesületként jegyeztette be magát. Az első világháború kitörése után a palesztinai zsidóság sorsáért való aggodás kezdett közfigyelmet kapni Amerikában, ami – a gyakorlati cionizmusnak a professzionális segítségnyújtás révén való megvalósíthatóságát hirdető – *Hadaszab* népszerűségének s tagságának nagyfokú növekedését hozta.³⁸

1916-ban a gyermekjólét és a szociális munka fejlesztésének szószólója, a befolyásos cionista vezető Julian William Mack pénzügyi függetlenséget biztosító járandóságot szerzett Szold számára. Henrietta ettől fogva a *Hadaszab* ügyének szentelte az életét. Gyermekkorából eredő botanikai érdeklődése által vezetve eleinte a mezőgazdaság modernizálásának témája is foglalkoztatta (a *Kfar Szold* kibucot róla nevezték el). Agronómus barátja, Aaron Aaronsohn halála után azonban elsősorban három területre összpontosította az energiáit. E tartomá-

nyok a következők voltak: a *jisuv* közegészségügye, oktatási intézményei és a képzett szociális munkások által igazgatott jóléti szolgálata. Mindhármát az *amerikanizált* szabványt (szakszerű, innovatív, hatékony és eredményes) alkalmazva kívánta felépíteni. Szold számára egyértelmű volt, hogy Palesztina a zsidó világ centruma. Ezt a centrumot akarta a *Hadaszab* révén korának legmagasabb közegészségügyi, oktatási és jóléti színvonalára emelni. S közben a *Hadaszab* Amerikában is a legnagyobb zsidó szervezetté vált.

Henrietta Szold jeruzsálemi otthonában 1922-ben
(Forrás: Wikimedia Commons)

Noha vállalt feladatát gyorsan, kreatívan, az új kihívásokra rugalmasan válaszolva s minden várakozást felülmúlva elvégezte, Arthur Hertzberg a *Cionista eszme* című 1959-ben megjelent népszerű könyvében nemcsak Szold, de egyetlen nő nevét sem említi az általa kiemelkedőnek tartott 37 személyiség között. Ez a kötet még az 1960-as évek nagy emancipációs mozgalmait megelőzően született.³⁹ Gil Troy csaknem 70 évvel később újraírta a történetet. A történelmi tények ugyan jótányt sem változtak ezalatt, viszont módosult azok felfogásmódja és értékelése. Igaz, a *politikai* cionizmus nyolc legjellegesebb úttörője között (akik közt kettő, Herzl és Nordau magyarországi zsidó) nála sem szerepel nő, viszont a *diaszpóracionisták* hat óriása közt Szold az egyik.⁴⁰ A másik öt férfiúval Szold természetesen kapcsolatban állt. Schechternek és Brandeisnek pedig sokat köszönhetett. Érdekesség, hogy Troy a budapesti születésű Stephen Wise-t (Eredetileg Weisz Isván), a Herendi Porcelánmanufaktúra alapítója, Fischer Mór anyai ágú unokáját is a diaszpóracionizmus úttörői sorába helyezi.

Henrietta Szold, akinek arcképét izraeli pénzek, bélyegek, nevét pedig utcák és középületek őrzik, s akiről a családi nap alkalmával minden évben

Henrietta Szold 1945-ben
(Forrás: Wikimedia Commons)

megemlékeznek a hírekben, nem magyar, még csak nem is magyarországi zsidó volt. Szemben az izraeli és az amerikai zsidósággal, a magyar zsidó nők nem állnak Szold vállain. Mégis, azt hiszem, az, ahogy – a társadalmi igazságosság, az emancipáció, a szolidaritás és a professzionalizmus általános eszméje megvalósításáért élve – Henrietta integrálni tudta a zsidó néphez és az amerikai társadalomhoz való egyidejű szenvedélyes elköteleződését, példaértékű lehet a magyar zsidóság számára. A lojalítások egyensúlyban tartása ma is küzdelmes feladatunk.

Izraeli öt lira 1973-ban
(Forrás: Wikimedia Commons)

JEGYZETEK

- ¹ Lotta Levensohn: Henrietta Szold. <https://www.bjpa.org/content/upload/bjpa/szol/szold.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 15.)
- ² Bonnie K. Goodman: Lending a Helping Hand: Henrietta Szold, the founding of Hadassah, and Zionism in the Progressive Era 1910–1920. <https://www.researchgate.net/publication/552759605>. (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 15.)
- ³ David de Sola Pool: *Nathan Straus*. The American Jewish Year Book, 1932–1932/33, 135–154.
- ⁴ Henrietta Szold Archive of the Central Zionist Archives, Jerusalem; Library of the Jewish Theological Seminary, New York; American Jewish Archives in Cincinnati.
- ⁵ Rose Zeitlin: *Henrietta Szold: Record of a Life*. New York, Dial Press, 1952; Alexandra Lee Levin: *The Szolds of Lombard Street, a Baltimore family, 1859–1909*, Philadelphia, Jewish Publication Society of America, 1960; Irving Fineman: *Woman of Valor: the Life of Henrietta Szold 1860–1945*. New York, Simon and Schuster, 1961; Barry Kessler (ed.): *Daughter of Zion: Henrietta Szold and American Jewish Womanhood*. Baltimore, Jewish Historical Society of Maryland, 1995; Erica B. Simmons: *Hadassah and the Zionist Project*. Washington, Rowman & Littlefield Publishers, 2006; Elizabeth Shub: *Henrietta Szold: The Children's Friend*. Whitefish, Literary Licencing, LLC, 2013; Dvora Hacoen: *To Repair a Broken World: The Life of Henrietta Szold, Founder of Hadassah*. Cambridge, Harvard University Press, 2021.
- ⁶ Joan Dash: *Summoned to Jerusalem*. New York, Harper & Row, 1979.
- ⁷ Marvin Lowenthal: *Henrietta Szold – Life and Letters*. Westport, Greenwood, 1975.
- ⁸ Tempkin Sefron: *Creating American Reform Judaism: The Life And Times Of Isaac Mayer Wise*. Oxford, Oxford University Press, 1998.
- ⁹ David Philipson: The Breslau Rabbinical Conference. *The Jewish Quarterly Review*, 1906/4, 621–663.
- ¹⁰ Jonathan Sarna: The Debate over Mixed Seating in the American Synagogue. In: Jack Wertheimer (ed.): *The American Synagogue: A Sanctuary Transformed*. New York, Cambridge University Press, 1987, 363–394.
- ¹¹ Moses Aberbach: The Early German Jews in Baltimore. <https://loyolanotredamelib.org/php/report05/articles/pdf/Report55Aberbach27-56.pdf>. (Utolsó letöltés: 2021. április 15.)
- ¹² Michael Silber: The Social Composition of the Pest Radical Reform Society (Genossenschaft für Reform im Judenthum), 1848–1852. *Jewish Social Studies*, 1995/1, 99–128.
- ¹³ Michael Silber: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: Jacob Katz (ed.): *Toward Modernity: The European Jewish Model*. New York, Routledge, 1987, 107–157.
- ¹⁴ Groszmann Zsigmond: *A pesti zsidó gyülekezet alkotmányának története*. Budapest, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára, 1934, 36.
- ¹⁵ Martin Ryback: The East-West Conflict in American Reform Judaism. *American Jewish Archives*, 1952/4, 3–25.
- ¹⁶ Robert Gordis: A Jewish Prayer Book for the Modern Age. *Conservative Judaism*, 1945/5706, II., 1–20.

- ¹⁷ Lowenthal: *Henrietta Szold – Life and Letters*, i. m.
¹⁸ Uo. 207.
¹⁹ Leo Pinsker: *Autoemancipáció. Egy orosz zsidó kiáltványa a népéhez*. Budapest, M.C.Sz.I.Sz. Makkabea-Barisszia csoportja, 1927.
²⁰ Adler Cyrus – Louis Levin: Benjamin Szold. <https://jewish-encyclopedia.com/articles/14180-szold-benjamin>. (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 15.)
²¹ Henrietta Szold (ed.): *American Jewish Year Book*. Philadelphia, American Jewish Committee, 1899/1900.
²² Tanakh: *The Holy Scriptures*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1917.
²³ Heinrich Graetz: *History of the Jews*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1898.
²⁴ Henrietta Szold: *Recent Jewish Progress in Palestine*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1915.
²⁵ Arsène Darmesteter: *The Talmud*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1897.
²⁶ Moritz Lazarus: *The Ethics of Judaism*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1900.
²⁷ Nahum Slouschz: *The Renaissance of Hebrew Literature*. Philadelphia, Jewish Publication Society, 1909.
²⁸ Mel Scult: Solomon Schechter – Missing Person. https://www.academia.edu/22095719/Solomon_Schechter_Missing_Person. (Utolsó letöltés: 2022. augusztus 15.)
²⁹ Baila Round Shargel: *The Untold Story of Henrietta Szold. Journals and Letters*. Skokie, Varda, 2001.
³⁰ Emma Ehrlich: Henrietta Szold and Louis Ginzberg. *American Jewish Historical Quarterly*, 1972/4, 361–363.
³¹ Lowenthal: *Henrietta Szold – Life and Letters*, i. m., 92.
³² David Kaufmann: *George Eliot and Judaism: An attempt to Appreciate “Daniel Deronda”*. Edinburgh, Blackwood, 1878.
³³ Deborah Golomb: The 1893 Congress of Jewish Women: Evolution or Revolution in American Jewish Women's History? *American Jewish History*, 1980/1, 52–67.
³⁴ Hannah Solomon: *Fabric of My Life*. Whitefish, Literary Licensing, 2012.
³⁵ Berta Badt-Strauss: *White Fire: The Life and Works of Jessie Sampter*. Whitefish, Literary Licensing, 2011.
³⁶ Paul Kaplan: *Lillian Wald: America's Great Social and Healthcare Reformer*. Gretna, Pelican, 2018.
³⁷ Cyrus Adler: *Felix M. Warburg: A Biographical Sketch*. Whitefish, Literary Licensing, 2011.
³⁸ Mary McCune: Social Workers in the “Muskeljudentum”: “Hadassah Ladies”, “Manly Men” and the Significance of Gender in the American Zionist Movement, 1912–1928. *American Jewish History*, 1998/2, 135–165.
³⁹ Arthur Hertzberg: *The Zionist Idea: A Historical Analysis and Reader*. Garden City, Doubleday, 1959.
⁴⁰ Gill Troy: *The Zionist Ideas: Vision for the Jewish Homeland – Then, Now, Tomorrow*. Philadelphia, Jewish Publishing Society, 2018.

Avigdor Hameiri

A fény istene nevében

*Elomlott vértengerből fecskendek szívetekre
egy-két sugart, hogy újra éljetez
A fény istene nevében ifjítlak frisseségre,
hogy lássák uj erőben sz én népemet.*

*Fürödjetez a megújulás harmatában,
éledjen ujjá száradt kezetek,
a sivár szentélybe uj lélek kedve szálljon :
tárjátok a fénybe elzárt lelketek.*

*Térjetez vissza az élethez immáron,
öröm kacagjon felétek híveim
s isten felé tavasz-pompa fénye szálljon,
virág kacagjon : rózsá, kankalin.*

*Térjetez meg a szűcséghez immáron,
a Galut homálya tünjön el messze már
a kitárva csukott szemetek a fénybe
nézzétek : a világ sugárzó fényben áll.*

Héberből fordította: Izsák Arnold

Az *Új Kelet* 1932-es évfolymából